

Politička analiza

*Ekonomске prilike u Rusiji i moguće posljedice po
zapadni Balkan
(s fokusom na Bosnu i Hercegovinu)*

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Rusija u Bosni i Hercegovini – od energije do sinergije	3
3. Rusija u regionu – priča o Maši i Medvjedu	11
4. Sama sebi (ne)dovoljna – diverzifikacija krize	15
5. Geopolitika interesa	19
6. Prilog	20
7. Bibliografija i reference	21

Ovu nezavisnu analizu je pripremila Vanjskopolićka Inicijativa BH (VPI BH) uz finansijsku pomoć Friedrich Ebert Fondacije. Pogledi izneseni u ovoj analizi su stoga pogledi VPI BH i ni u kojem slučaju ne oslikavaju poglede Friedrich Ebert Fondacije.

Kontakt: info@vpi.ba www.vpi.ba

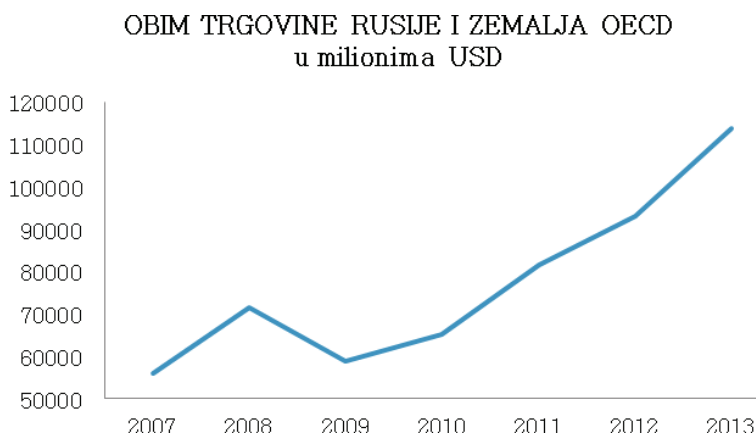
Uz podršku:

Ekonomске prilike u Rusiji i moguće posljedice po zapadni Balkan (s fokusom na Bosnu i Hercegovinu)

1. Uvod

Dugo nakon pada Sovjetskog saveza za Rusiju¹ se vjerovalo da u punom kapacitetu želi (p)ostati dio međunarodnoga političkog i ekonomskog poretka. To je podrazumijevalo dugogodišnji proces liberalizacije trgovine i aktivnu političku saradnju sa Zapadom, poštovanje granica susjeda kao i učešće na međunarodnim multilateralnim forumima. Da ovakav pristup Rusije nije bio samo puka želja liberala i zapadnih dužnosnika, pokazuje i činjenica da se ruski trgovinski obim (izvoz plus uvoz) s razvijenim zemljama udvostručio u posljednjih devet godina te da je Rusija 2012. primljena u Svjetsku trgovinsku organizaciju (WTO). Dugi niz godina ova zemlja je prolazila kroz proces integracije u svjetski politički i ekonomski poredak na čelu sa Sjedinjenim Američkim Državama i Evropskom unijom.

Grafikon 1: Izvor – Centralna banka Rusije

Ratom u Gruziji 2008. godine ruski establišment je, međutim, nagovijestio netrpeljivost prema širenju NATO saveza u njegovu tradicionalno interesnu zonu. S aneksijom Krima u martu 2014. godine i eskalacijom sukoba u Ukrajini do punog izražaja je došla nova ruska paradigma odnosa s ostatkom svijeta koja je, po svemu sudeći, već neko vrijeme bila pripremana iza kulisa Kremļa.

Prema viđenju političkog eksperta Igora Jurgensa,² ruski predsjednik Vladimir Putin je sredinom 2011. godine čvrsto odlučio da se upusti u „gašenje zapadnjačkoga liberalnog projekta“. Dva su aspekta ovog zaokreta: prvi je politički – i on se trenutno manifestira kroz konfrontacijski odnos prema Zapadu, autoritarni oblika unutrašnjeg uređenja (paralele bi se mogle povući s Turskom, Mađarskom, Indijom i Kinom) i učvršćivanje položaja u tradicionalno interesnim sferama; drugi aspekt je zahlađenje odnosa

1 Ruska Federacija (RF).

2 Lipman, 2015. i Lipski, 2014.

u ekonomskom kontekstu koje je postalo evidentno nakon dešavanja u Ukrajini te dobilo ozbiljnije konotacije u momentu kada su EU i SAD uveli sankcije Rusiji.

U proteklih godinu dana ispostavilo se da je jednostavnije ući u političku koliziju (iako bez jasno održive alternative) nego napraviti istinski prekid ekonomskih odnosa sa Zapadom. Iako su očigledna nastojanja da se ostvare veze s drugim zemljama u razvoju (Kina, Brazil, Indija i sl.), sudbina ruske ekonomije ipak će u dogledno vrijeme ostati vezana za Evropsku uniju i ostatak Zapada uprkos činjenici da se odnosi na političkom frontu zaoštravaju. Ovakva konstelacija odnosa u pitanje dovodi buduću poziciju Rusije na zapadnom Balkanu. Nemoguće je razmatrati njenu poziciju nezavisno od ruskih internih političkih previranja i evropskog puta Balkana. Dok je na jednoj strani značajno prisustvo RF u energetskom sektoru Balkana, te se međusobno gaje istorijsko-simbolički odnosi, na drugoj strani su isto tako očigledni pad ekonomske aktivnosti i problemi u kojim se našla ruska ekonomija u 2014. godini. Ova analiza ima cilj da razbije dva mita: prvi – da su ruski uticaj i prisustvo na zapadnom Balkanu (prije svega u BiH) monolitni i drugi – zasnovan na pretpostavci da su nedavne sankcije i pad cijena nafte nepremostiv problem za rusku ekonomiju. Istinska opasnost po rusko globalno pozicioniranje bila je prisutna i prije eskalacije krize u Ukrajini, a to je dugoročna nediverzifikovanost njene ekonomije.

Prvi dio analize posvetit ćemo prisustvu ruskih ekonomskih interesa u Bosni i Hercegovini, koji su prvenstveno koncentrisani u energetskom sektoru – tačnije u petrohemijskoj industriji. Neka od pitanja na koja ćemo pokušati dati odgovor su sljedeća: kakav je kvalitet i značaj ruskih investicija u Bosni i Hercegovini i ostatku zapadnog Balkana te u kakvom su odnosu ruski ekonomski uticaj i uticaji Evropske unije? U drugom dijelu analize fokus će biti na trenutnoj krizi u Rusiji, koja za neposredni uzrok ima uvođenje zapadnih sankcija i pad cijena nafte na svjetskom tržištu. Neophodno je razmotriti niz makroekonomskih aspekata kako bi se u ovom smislu dobila prava slika stanja i budućeg razvoja ruske ekonomije.

Nakon pregleda ruskih investicija u BiH i ostatku regiona, osvrnut ćemo se na njihov politički potencijal i eventualne dugoročne posljedice po evropski put BiH. Trenutno smo svjedoci formiranja mogućih raskola unutar EU-a (Mađarska, Grčka, Kipar itd.) koje ruska vlast nastoji okrenuti u svoju korist. Razlike u stavovima zemalja članica Unije prema sankcijama, po svemu sudeći, izbit će na površinu u junu 2015. godine kada će za produženje sankcija biti potreban konsenzus svih članica. Stoga se nameće pitanje: ako opasnost od prodora ruskih investicija u balkanski energetski sektor leži jedino u tezi o takozvanom *trojanskom konju*,³ znači li to da se radi isključivo o prijetnji evropskim političkim elitama ili opasnost vrebata i same balkanske aktere?

2. **Rusija u Bosni i Hercegovini – od energije do sinergije**

Odnos Rusije prema zapadnom Balkanu počiva na tri stuba: političkome, ekonomskom i kulturnom. Prema dosadašnjem rezultatu poslovanja ruskih firmi i investicija u BiH, dalo bi se zaključiti da su uloge ekonomije i kulture u službi pridobijanja većeg političkog uticaja. U nastavku ove analize, međutim, nastojat ćemo da preispitamo uvriježenu pretpostavku da je rusko ekonomsko prisustvo u BiH direktna poluga moći kojom Rusija može ostvarivati svoje interese u BiH, na zapadnom Balkanu ili čak u EU-u. Iako svakako postoji interes Rusije da to postigne, činjenice trenutno ukazuju da njen uticaj na zapadnom Balkanu nije monolitan, te da su tri stuba ruskog odnosa prema zapadnom Balkanu, posmatrana u sprezi s nedavnim dešavanjima u Ukrajini i aneksijom Krima, često predimenzionirana. Važno je ipak naglasiti da kritički osvrt na ekonomski i politički uticaj Rusije u Bosni i Hercegovini i na zapadnom Balkanu ne znači i zanemarivanje negativnih scenarija razvoja ovih odnosa.

3 U ovom kontekstu „trojanski konj“ se odnosi na potencijalnu ulogu zaštitnika ruskih interesa unutar same Evropske unije koju bi neke od zemalja zapadnog Balkana mogle preuzeti nakon pristupanja EU-u.

Naftna industrija

Ruske investicije u Bosni i Hercegovini prvenstveno su koncentrisane u Republici Srpskoj, i to u njenoj petrohemijskoj industriji. U posljednjih 19 godina Rusija je investirala oko 343 miliona eura, što je čini petim najvećim investitorom u BiH.⁴ Od ovog iznosa vjerovatno je najviše pažnje u medijima izazvala akvizicija *Naftne industrije Republike Srpske* (u čijem sastavu su *Rafinerija nafte* u Bosanskom Brodu, *Rafinerija ulja* u Modriči te banjalučka kompanija *Petrol*). Nju je 2007. godine za 120 miliona eura kupila ruska firma *Zarubežnjeft* u saradnji s *Vnješekonom bankom* kao investitorom. Ove dvije firme su imenovala *NjeftGazInkor*, do tada nepoznatu kompaniju, da pod njihovom kontrolom bude potpisnik ugovora o prodaji akcija. Vlada RS-a je prije prodaje promijenila *Zakon o privatizaciji* kako bi se u realizaciju ugovora moglo ući direktnom pogodbom – bez tenderske procedure.

Odredbe aneksa pomenutog ugovora o privatizaciji takođe su previdjele da se ruskoj kompaniji ustupi monopol na sva naftna bogatstva na skoro jednoj polovini teritorije BiH, ali i pravo na gradnju terminala za naftne derivate u Luci Ploče, te *Terminal Jadranskog naftovoda* (JANAF d.d. – nekadašnji *Jugoslavenski naftovod* – JUNA), ukoliko Republici Srpskoj u postupku sukcesije bude priznat vlasnički udio u toj firmi.⁵ Potonja stavka u ugovoru i obaveze koje je preuzela Vlada RS-a ipak su i dalje diskutabilne s obzirom na to da hrvatska strana JANAF d.d. ne smatra predmetom sukcesije.

Vlasnička struktura *NjeftGazInkora*, koji posjeduje oko 80% udjela u rafineriji *Bosanski Brod* (ostalih 20% drže mali akcionari),⁶ takođe nije u potpunosti jasna. Vlasnik 40% *NjeftGazInkora* je ruska državna kompanija *Zarubežnjeft*, dok ostala tri fizička lica koja posjeduju 60% akcija javnosti nisu poznata (naime, po 20% vlasništva imaju firme *Invest-tehnologije d.o.o. Moskva*, *Nepata d.o.o. Moskva* i *Junik Development d.o.o. Moskva*, čiji su vlasnici nepoznata fizička lica).

Iz navedenoga se može zaključiti da ugovor o prodaji i vlasnička struktura nekadašnje *Naftne industrije Republike Srpske* (NIRS) nakon privatizacije nisu u potpunosti transparentni, ali iz geopolitičke vizure to ne bi trebalo da predstavlja prepreku za projekciju ruske političke moći u Bosni i Hercegovini. Stoga se postavlja pitanje – koje su to ekonomske poluge koje investitor može upotrijebiti za interese svoje zemlje? U kontekstu stranih ulaganja, potencijalne poluge umnogome zavise od same vrste investicije: da li se radi o *greenfield*, *brownfield*, *porftolio* investiciji ili eventualno o kreditnoj liniji. U svakom slučaju, osnovni faktori koji su važni za državu primaoca su direktne i indirektno porezne obaveze kojima se puni budžet, dodatne investicije u širenje kapaciteta te broj (novo)zaposlenih. Ukoliko su ovi aspekti poslovanja strane kompanije u određenoj zemlji dobro razvijeni, promjene investitorove poslovne politike mogu dovesti do značajnih problema, što zemlje domaćini vrlo često nastoje da izbjegnu. Primjer ovakve situacije je privatizacija *Naftne industrije Srbije* (NIS), u kojoj je 51% udjela 2009. godine kupio ruski *Gazprom*. Tako je kroz naplatu poreza od prodaje benzina i drugih derivata NIS-a čak oko 25% budžeta Republike Srbije indirektno bilo pod kontrolom *Gazproma*.⁷ Ova činjenica zasigurno igra ulogu pri određivanju državnih politika između dvije zemlje.

U slučaju privatizacije *Rafinerije nafte Brod* nijedna od navedenih stavki ne može se nazvati zadovoljavajućom po interes BiH (odnosno RS-a), čak ni osam godina nakon privatizacije. *Rafinerija nafte Brod* već niz godina ostvaruje negativne poslovne rezultate. Prema podacima Uprave za indirektno oporezivanje BiH za 2014. godinu prihodi od taksi na naftne derivate i putarine na nivou BiH iznosili su 295,2 miliona KM, te se trenutno u entitetske budžete raspoređuju u omjeru 31,9% za RS i 64,65% za Federaciju BiH. Samo određeni dio od 91 miliona KM naplate akciza za RS čini trgovina derivatima privatizovanog NIRS-a.

4 Al Jazeera Balkans, 2015.

5 Transparency International BiH, 2009.

6 Rafinerija nafte Brod, 2010.

7 Reljić, 2009.

Naplata 133 miliona KM zaostalih poreznih obaveza na koje se novi ruski vlasnik ugovorom obavezao takođe još nije u potpunosti ostvarena.⁸ Prema podacima Porezne uprave Republike Srpske, rafinerija je u 2014. godini, nakon produženog *grejs* perioda za otplatu dugova, od navedenog iznosa uplatila 30 miliona KM.⁹ Prema izvještaju *Transparency Internationala BiH*,¹⁰ navedene dugove je NIRS trebalo da isplati Vladi RS-a u dvije tranše kredita od svoga novog vlasnika *NjeftGazInkora* u iznosima od 72,5 miliona eura i 40 miliona eura po kamatnim stopama od 12% (ukupni povrat kredita iznosi 144,6 miliona eura). Kredite je, naime, ruska *Vnješekonom banka* plasirala *NjeftGazInkoru* po niskim kamatama, s obzirom na to da je i sama iskoristila sredstva *Ruske razvojne banke*. Prema ekonomskom analitičaru Siniši Božiću, konačna računica prodaje NIRS-a za Vladu RS-a je sljedeća: oko 230 miliona KM naplaćeno je od prodaje, ali je za obaveze rafinerije iz budžeta i sa *escrow* privatizacijskog računa isplaćeno više od 215 miliona KM,¹¹ – tj. bilans 15 miliona KM.

U poslovanju rafinerija nafte i ulja takođe nema zavidnih rezultata u posljednjih osam godina. Skroman udio na tržištu, nerazvijena prodajna i distributivna mreža, nizak obim prerade sirovina te niske marže neki su od glavnih uzročnika negativnog poslovanja *Rafinerije Brod*. Prema izvještaju revizorske kuće *Deloitte* u BiH do 2013. godine akumulirani gubitak *Rafinerije Brod* dostigao je 232 miliona eura, a zaduženost je bila deset puta veća od vrijednosti osnovnog kapitala.¹² U istom izvještaju je ustanovljeno da sposobnost ove rafinerije da nastavi poslovanje u potpunosti zavisi od kontinuirane finansijske podrške matične kompanije *NjeftGazInkor*. Ako ovome dodamo činjenicu da je *Zarubežnjeft* donio odluku o smanjenju broja radnika (kojih je trenutno 1 236, s prosječnom platom od 900 KM),¹³ evidentno je da su poluge ruske ekonomske moći, čak i u inače vrlo profitabilnom petrohemijskom sektoru, u najmanju ruku ograničene.

Nadalje, nakon privatizacije *Naftne industrije Republike Srpske* osnovana je *Optima grupa*, društvo s ograničenom odgovornošću (d.o.o.) i s osnovnim kapitalom 50 000 KM te bez obaveze revizije finansijskih izvještaja, kako bi upravljala akcionarskim društvima u sklopu nekadašnjeg NIRS-a. Cjelokupan vlasnički udio u *Optima grupi* posjeduje *NjeftGazInkor*, a na osnovu finansijskih izvještaja evidentno je da ova firma vrši sve lukrativne poslove NIRS-a, kao što je nabavka repromaterijala (sirova nafta i sl.) i kontroliše prodaju svih gotovih proizvoda u tri kompanije koje su nekada činile *Naftnu industriju Republike Srpske*. Ovo omogućava da društvo s ograničenom odgovornošću u punom vlasništvu *NjeftGazInkora* ostvaruje ogromne prihode, koji su u 2014. godini iznosili oko 630 miliona eura.¹⁴ Prema Udruženju ekonomista RS-a SWOT, iako je poslovanje *Optima grupe* profitabilno, ono ipak nije rentabilno.¹⁵

Budućnost ruske privatizacije NIRS-a je nejasna, ali jedan od potencijalnih scenarija koji se nazire mogao bi uveliko ojačati ruski ekonomski položaj u Bosni i Hercegovini. Naime, kako je NIS (u vlasništvu *Gazproma*) kupio mrežu od 22 benzinske stanice OMV-a u BiH, te kako je upravo maloprodajna mreža rafinerija *Brod* i *Modriča* u poslovnom smislu njihova slabija tačka, preuzimanje nekadašnjeg NIRS-a od strane *Gazproma* mnogi ocjenjuju kao logičan, iako malo vjerovatan, naredni potez.¹⁶ Ovim bi se ostvarila dva efekta: kompletirao bi se takozvani *downstream* dio lanca NIRS-a i time povećao njihov udio na tržištu. Ujedno bi se otvorio i prostor za eventualnu vertikalnu i horizontalnu integraciju *Naftne industrije Srbije* i *Naftne industrije Republike Srpske* preko *Gazproma* kao njihovog zajedničkog vlasnika. U ovakvoj hipotetičkoj konstelaciji ruski ekonomski i politički uticaj bi znatno porastao ne samo u Bosni i Hercegovini već i na cijelom zapadnom Balkanu.

8 Božić, 2011.

9 Maksimović, 2015.

10 Transparency International BiH, 2009.

11 Božić, 2011.

12 Poslovni dnevnik, 2015.

13 Maksimović, 2015.

14 Capital.ba, 2014.

15 Udruženje ekonomista RS SWOT, 2014.

16 Energetika-net, 2013.

Zaključak. Iako se radi o inače profitabilnom sektoru, privatizacija NIRS-a još uvijek nije polučila značajne rezultate za ekonomiju Republike Srpske. Štaviše, netransparentnost vlasničke strukture, fragilnost poslovanja rafinerija nafte i ulja, neispunjavanje obaveza prema državi i nedovoljna dodatna ulaganja ukazuju na to da ruski investitori ne nastoje napraviti vitalan i održiv model poslovanja, već izvući što veću kratkotrajnu poslovnu korist.

Ugalj, voda i struja

U energetskom sektoru Bosne i Hercegovine postoje još dva dugo najavljivana projekta koja se smatraju ruskim ekonomskim prodorom u BiH. Radi se o izgradnji termoelektrane *Ugljevik 3* s pripadajućim kopovima uglja i hidroelektrane *Mrsovo* na rijeci Lim. Kako ćemo nastojati pokazati u nastavku analize, postoji mnogo više razloga da se ovi projekti posmatraju kroz prizmu privatnih interesa ruskog investitora Rašida Sardarova i njegove kompanije *Comsar Energy Limited*, registrovane na Kipru, nego kao strateški isplanirano širenje ruskoga državnog ekonomskog interesa u Bosni i Hercegovini.

Neposredna dešavanja prije objave pomenutih investicija ukazuju na njihov *ad hoc* karakter. Prvi pregovori o investiranju u RiTE *Ugljevik 3* i njegov pripadajući površinski kop uglja počinju nakon raskidanja ugovora sa češkim ČEZ-om o investiciji u TE *Gacko*. Vlada Republike Srpske je 2011. godine primila pismo namjere Sardarove firme *Comsar Energy Limited* kojim su zatražene koncesije za eksploataciju uglja i izgradnju i korištenje dva nova termoenergetska bloka u Ugljeviku koja bi se nadovezala na postojeću infrastrukturu državne termoelektrane.¹⁷ Neposredno nakon upućivanja pisma namjere formirana je zajednička kompanija *Comsar Energy RS* (CESR) u kojoj ruski investitor ima 90% sa uloženi 10,5 miliona KM, dok RiTE *Ugljevik* posjeduje 10%. U 2013. godini *Comsar Energy Limited* je uložio dodatna 53 miliona KM, čime je udio državne termoelektrane u zajedničkoj firmi smanjen na oko 1,8%, ali je ona zadržala pravo na 10% učešća u dobiti.

Nastojeći da nadomjestite gubitak investitora u TE *Gacko*, vlasti u Republici Srpskoj su relativno brzo dale koncesiju firmi CESR za eksploataciju 50 miliona tona uglja u ležištu *Ugljevik Istok 2*, te za istraživanje dodatna dva ležišta – ležišta *Baljak* te ležišta *Delići* i *Peljave-Tobut*. Takođe je data koncesija za izgradnju TE *Ugljevik 3* i njeno korištenje na 30 godina, a analize pokazuju da će od prodaje električne energije investicija biti otplaćena za 10 do 11 godina pri projektovanoj godišnjoj dobiti od 81 milion KM.¹⁸ Prema informacijama Ministarstva industrije, energetike i rudarstva RS-a, do sada je investitor uplatio 7,5 miliona KM koncesionih naknada, a tokom trajanja koncesije prihod Vlade RS-a će godišnje iznositi 3,2% od koncesionih djelatnosti, što se procjenjuje na oko 3,8 miliona KM.¹⁹ Iako je ruski investitor potpisao i ugovor o izgradnji s kineskom firmom *China Power Engineering Consulting Group Co.* (CPECC), izgradnja TE *Ugljevik 3*, koju kineski izvođač trenutno procjenjuje na oko 600 miliona KM,²⁰ odgođena je ipak više puta. Trenutno se predviđa da će radovi početi 2016. godine.

Slična situacija je i s izgradnjom hidroelektrane *Mrsovo* na rijeci Limu. Sredinom 2012. godine ruski biznismen Rašid Saradarov najavljen je kao investitor, ali i u ovom slučaju nekoliko činjenica ukazuje na to da se više radi o lukrativnom privatnom investiranju nego o sinhronizovanoj politici ruske ekonomske dominacije u BiH. Naime, planove za izgradnju HE *Mrsovo* je već razradila *Elektroprivreda RS-a* (EPRS), ali tek s potpisivanjem sporazuma između Srbije, Republike Srpske i Italije o otkupu električne energije iz obnovljivih izvora ovaj projekat postaje isplativ. Italija se sporazumom obavezala da otkupljuje električnu energiju iz obnovljivih izvora po skoro četiri puta većoj cijeni od tržišne, reflektirajući tako potrebu većih ulaganja u pomenutu tehnologiju. Upravo u ovom periodu, i pored činjenice da je EPRS imala razrađenu studiju izvodljivosti o izgradnji HE *Mrsovo*, koncesiju dobija *Comsar Energy Hydro*, koja od kraja 2014. godine prelazi u vlasništvo firme *Comsar Hydro Holding Limited* sa sjedištem na Kipru.

17 Centar za istraživačko novinarstvo, 2015., str. 17.

18 Ibid., str. 19.

19 Ibid., str. 19.

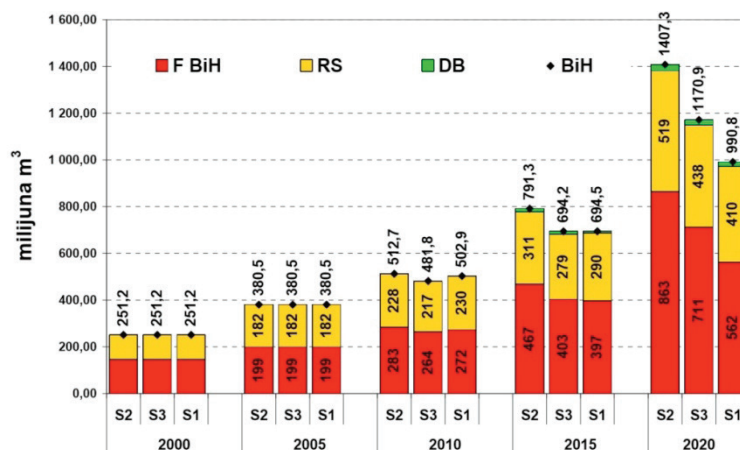
20 Klix.ba, 2014.

Koncesionar je potom uplatio jednokratnu naknadu od 123 750 KM te se obavezao na isplatu 2,6% godišnjih prihoda od prodaje električne energije. Ukoliko se električna energija bude prodavala Italiji po dogovorenoj cijeni od 155 eura za megavatsat, hidroelektrana će zarađivati oko 40 miliona KM godišnje, a Republika Srpska će od toga dobijati oko milion KM naknada.²¹ Radovi na oba opisana projekta do danas još nisu počeli.

Zaključak. U ovom slučaju radi se o još nezapočetim projektima i teško je suditi o njihovome potencijalnom političkom značaju. Na osnovu dosadašnjih priprema i preduzetih mjera, njihova isplativost za Republiku Srpsku bi mogla postati upitna. Ukoliko bi investitor uistinu modernizovao i raširio proizvodnju, ove dvije elektrane dobile bi na značaju, ali i dalje ostaje upitno do koje mjere bi se one mogle koristiti kao poluga ruske moći u Bosni i Hercegovini.

Nepredvidivi gasni (d)otoci

Još jedna vrlo važna poluga ruskog uticaja u Bosni i Hercegovini, ali i na cijelom zapadnom Balkanu, jeste uvoz prirodnog gasa. Bosna i Hercegovina, kao i ostatak regiona, nema vlastite izvore, pa je u potpunosti zavisna od uvoza gasa iz Rusije koji pristiže preko Ukrajine, Mađarske i Srbije. Gas je prije ratnih dešavanja bio energetska osnova većine bh. industrije i nivo potražnje je dozezao milijardu kubnih metara godišnje.²² Trenutna potražnja, međutim, u BiH, koju u velikoj mjeri stvaraju domaćinstva, na relativno je niskom nivou i iznosi oko 500 miliona kubnih metara godišnje. Prema *Studiji energetskog sektora u BiH*,²³ predviđa se značajan rast potrošnje prirodnog gasa (vidjeti grafikon koji slijedi), te u ovom kontekstu kriza prouzrokovana obustavljanjem dostave ruskog gasa u januaru 2009. postaje još značajnija lekcija za zemlje zapadnog Balkana.

Grafikon 2: Prognoza potrošnje prirodnog gasa u BiH – izvor ESSBiH

Bitno je ipak naglasiti da obustava dotoka gasa, čime bi najviše bili pogođeni građani BiH, teško može biti usmjerena samo protiv Bosne i Hercegovine ili bilo koje pojedinačne zemlje na zapadnom Balkanu. Razlog za to je što gasovod prolazi kroz niz zemalja kojima bi ponovljene sankcije neminovno morale svima naštetiti. Ovo znači da iako Rusija posjeduje moć da ponovi scenarij iz 2009. godine, ta moć je ograničena, a u slučaju da se odluči za ovakav potez, morala bi da uzme u obzir niz limitirajućih faktora. Po svemu sudeći, jednostavna analiza omjera troškova i benefita ovakve politike ukazuje na to da bi se ovaj potez Rusiji isplatio samo u političkom smislu ukoliko obustavi dotok gasa svim zemljama zapadnog Balkana, zajedno s Mađarskom i Ukrajinom. U ekonomskom pogledu bilo kakve sankcije nanijele bi značajnu štetu prihodima ruskog budžeta.

21 Centar za istraživačko novinarstvo, 2014.

22 Democratization Policy Council, 2014.

23 Energetski institut Hrvoje Požar, Soluziona, Ekonomski institut BL, Rudarski institut Tuzla, 2008, str. VII.

Miris rublje na Balkanu

Ruske investicije su prvi put ozbiljnije ušle u bankarski sektor zapadnog Balkana 2013. godine kada je najveća komercijalna banka u Rusiji – *Sberbank* grupacija, većinski u državnom vlasništvu, preuzela *Volksbank International AG* za 505 miliona eura. Trenutno je prisutna na 11 tržišta u Centralnoj i Istočnoj Evropi s 282 poslovnice, 77 000 poslovnih i 566 000 individualnih klijenata, a u Bosni i Hercegovini ima 30 poslovnica, 1 090 poslovnih, više od 100 000 individualnih klijenata i 420 uposlenika.²⁴

Razlog širenja ruskog kapitala na Balkan i u ovom slučaju leži ponajviše u neposrednim objektivnim okolnostima i čistom ekonomskom interesu. Naime, akvizicija *Volksbank International AG* desila se u periodu krize u eurozoni, te je izvršni direktor *Sberbank* German Graf i sam izjavio da bi bez krize u eurozoni ekspanzija *Sberbank* na Balkan, Centralnu Evropu i Tursku bila nemoguća.²⁵ Ubrzo nakon akvizicije, ruska banka je otkrila nepravilnosti i razlike u iskazanim rezultatima poslovanja kod *Volksbank International AG* zbog čega je najavila tužbu.²⁶

Imajući u vidu gore navedene parametre, značaj ove ruske akvizicije se za Bosnu i Hercegovinu prvenstveno odražava kroz njen doprinos zapošljavanju i prihodima entitetskih kasa od ubiranja poreza, jer se sama akvizicija austrijske banke s poslovnicama u Bosni i Hercegovini ne može smatrati direktnim ulaganjem u našu zemlju.

Sudeći ipak prema iskustvu s austrijskim i talijanskim bankama, nakon pristizanja ruskih banaka mogao bi se očekivati porast ekonomskih aktivnosti ruskih kompanija u regionu. Određeni uticaj takođe bi se mogao potencijalno projektovati kroz kreditna zaduženja pravnih i fizičkih lica u BiH, prije svega ako se uzme u obzir činjenica da je i matična *Sberbank* stavljena na listu sankcija Sjedinjenih Američkih Država, pa se od septembra 2014. godine može samo kratkoročno zaduživati na finansijskom tržištu u SAD-u.²⁷ Ovo može izazvati probleme u finansiranju matične *Sberbank*, što bi se moglo odraziti i na njene podružnice u Evropi.

Krajem 2014. godine ruska *Sberbank* je uslijed ekonomske krize izazvane sankcijama i padom cijena nafte osjetila povećan odliv kapitala zbog straha od zamrzavanja računa.²⁸ Ophođenje *Centralne banke Rusije* prema ekonomskoj krizi u drugoj polovini 2014. godine naišlo je na oštru kritiku izvršnog direktora matične *Sberbank* Germana Grafa. Kako navodi Graf, mjere *Centralne banke Rusije*, koja je ubrizgavala likvidnost u ruske banke otkupljivanjem neutrživih obveznica pri relativno visokim kamatnim stopama, vode ka finansijskoj krizi.²⁹ Ove poteze ruske vlade Graf vidi takođe kao put ka većem udjelu države u ruskim bankama koje će se kupujući industrijske kompanije sve više pretvarati u finansijsko-industrijske komplekse.³⁰ *Sberbank* očigledno namjerava širiti poslovanje na Zapadnu Evropu kada tamo ponovo dođe do ekonomskog rasta, pa će kao bazu za ovaj prodor koristiti svoje poslovanje na zapadnom Balkanu i u zemljama centralne Evrope.

U posljednje vrijeme svjedoci smo aktiviranja ruskih sredstava širom svijeta u nastojanju da se, zajedno s drugim zemljama u sponu, umanju ili čak neutrališe uticaj Međunarodnoga monetarnog fonda i Svjetske banke. Tako je Rusija zajedno s Brazilom, Kinom, Indijom i Južnoafričkom Republikom sredinom 2014. godine osnovala takozvanu *Novu razvojnu banku* (poznatu i kao *Razvojna banka BRICS zemalja*) s početnim kapitalom od 50 milijardi američkih dolara i izgledima da se on poveća do 100 milijardi USD. Rusija je takođe krajem marta 2015. godine postala jedan od osnivača *Azijske banke za investicije u infrastrukturu* (AIIB) koju je inicirala Narodna Republika Kina.

24 Sberbank, 2014.

25 Financial Times, 2012.

26 Financial Times, 2013.

27 BBC, 2014.

28 Golubkova i dr., 2014.

29 The Moscow Times, 2015.

30 Ibid.

U kontekstu Bosne i Hercegovine, vlasti u Republici Srpskoj su u aprilu 2014. godine najavile odobrenje ruskog komercijalnog kredita u iznosu od 70 miliona eura, što bi trebalo da bude praćeno dodatnim kreditom od 200 miliona eura za stabilizaciju budžeta RS-a.³¹ Cilj kredita, prema riječima dužnosnika ovoga bh. entiteta, jeste da u potpunosti zamijeni aranžman s Međunarodnim monetarnim fondom. Ipak, nakon što je delegacija MMF-a u maju 2014. godine posjetila BiH i objavila da je postigla dogovor s obje entitetske vlade oko potrebnih reformi za dobijanje tranše kredita od 190 miliona eura, ruski kredit je, kako stvari trenutno stoje, ispao iz fokusa i do sada nije realizovan.³²

Zaključak. *Sberbank* u Bosni i Hercegovini i regionu trenutno nema izrazito uticajan položaj u ekonomskom i političkom smislu. S jedne strane se nazire prijetnja njenom poslovanju u vidu međunarodnih sankcija, što se može odraziti i na položaj na zapadnom Balkanu, dok s druge strane postoji jasan plan ekspanzije poslovanja unutar zapadnog Balkana, ali i ka Zapadnoj Evropi. Povećanje broja kreditnih zaduženja, poslovnih i privatnih, u svakom slučaju povećava značaj *Sberbank* na ovom prostoru.

U vrijeme kada se ruske banke susreću s finansijskim poteškoćama uslijed sankcija i pada vrijednosti rublje, nerealno je očekivati snažan angažman u pogledu kreditiranja javne potrošnje zemalja zapadnog Balkana. Ruska ekonomija, međutim, kao što ćemo vidjeti u nastavku analize, ima izgleda da se oporavi od trenutne finansijske krize, pa stoga postoji i šansa za njeno ponovno angažovanje u nastojanju da zamijeni ulogu Međunarodnoga monetarnog fonda.

Vetoizacija političkog uticaja

Rusija, zahvaljujući svojoj ulozi u Upravnom odboru Savjeta za implementaciju mira (PIC) i Savjetu bezbjednosti, pored ekonomskoga ima i određen politički uticaj u Bosni i Hercegovini i regionu. Dok se predstavnici Sjedinjenih Američkih Država u BiH zalažu za nastavak rada Kancelarije visokog predstavnika (OHR), te dok u Evropskoj uniji postoje različiti glasovi o ovom pitanju, Rusija zahtijeva ukidanje OHR-a i često koristi svoju ulogu u PIC-u kako bi istakla da BiH treba imati i drugu perspektivu od one evropske.³³ U posljednjem saopštenju Upravnog odbora PIC-a, u decembru 2014. godine, predstavnik Rusije se usprotivio dijelu u kojem se izražava podrška euroatlantskim integracijama BiH,³⁴ dok se prethodnom saopštenju Rusija u cijelosti protivila.

Još jedan značajan aspekt političkog djelovanja Rusije prema zapadnom Balkanu je njeno stalno članstvo u Savjetu bezbjednosti Ujedinjenih nacija. Ova činjenica je posebno važna za Srbiju zbog jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova. Rusija ipak nije mogla da spriječi vojnu intervenciju NATO-ovih snaga 1999. godine u SR Jugoslaviji zbog rata na Kosovu. Što se Bosne i Hercegovine tiče, rusko članstvo u Savjetu bezbjednosti UN-a se ogleda u njenom uticaju na produženje mandata evropskih vojnih trupa u BiH – *EUFOR/Althea*. Naime, u jeku krize u Ukrajini Rusija je prvi put bila suzdržana pri glasanju o produženju mandata *EUFOR*-a, objasnivši kako je „neprihvatljivo da se BiH gura u pravcu EU-a“.³⁵ Ovo nagovještava sve veću politizaciju ruske uloge u Bosni i Hercegovini.

Kako navodi Dušan Reljić, sporno je pitanje „da li će Bosna i Hercegovina bez prisustva spoljnih vojnih snaga i bez političkog usmjeravanja spolja moći da održi stabilnost“.³⁶ Međutim, misija *EUFOR/Althea* trenutno broji 600 vojnika koji se prije svega fokusiraju na obuku Oružanih snaga BiH, podršku u deminiranju i kontroli oružja. Na osnovu ovoga prije bi se moglo tvrditi da je prisustvo misije *EUFOR/Althea* psihološkog karaktera jer trenutno postoji mala vjerovatnost izbijanja međuetničkih vojnih sukoba u BiH.³⁷

31 Capital.ba, 2014.

32 Democratization Policy Council, 2014., str. 11.

33 Radio Slobodna Evropa, 2014.

34 Kancelarija visokog predstavnika - OHR, 2014.

35 DW, 2014.

36 Reljić, 2009., str. 37.

37 *EUFOR/Althea* website, 2015.

3. Rusija u regionu – priča o Maši i Medvjedu

Spregom političkih, ekonomskih i kulturnih aspekata ruski uticaj na zapadnom Balkanu odaje sliku monolitnosti. Kada, međutim, bliže pogledamo, postaje jasno da rusko prisustvo u regionu nije monolitno i da se razlikuje od zemlje do zemlje. Uz geografsku neravnomjernost, takođe je evidentna razlika u samoj strukturi toga prisustva. Tako je u određenim zemljama značajniji ekonomski faktor, dok drugdje prevladava kulturni i politički. Kako bi se u vezi s tim dobila što jasnija slika, rusko prisustvo na zapadnom Balkanu neophodno je staviti u kontekst koji u obzir uzima i odnose prema Evropskoj uniji. Nekoliko činjenica ukazuje na asimetričan položaj Rusije i EU-a: odnos trgovinske razmjene šest zemalja zapadnog Balkana s Rusijom u prosjeku je 13 puta manji od obima trgovine s Evropskom unijom (4,9% naspram 66,2% ukupnog obima trgovine). Izvoz zemalja zapadnog Balkana u Rusiju u prosjeku ne prelazi 0,8% ukupnog izvoza, dok se izvoz u EU kreće oko 15,8%.

Zemlja	Izvoz u Rusiju (% ukupnog izvoza zemlje)	Izvoz u EU (% ukupnog izvoza zemlje)
Albanija	0,4	8,0
Bosna i Hercegovina	0,3	21,7
Crna Gora	0,1	3,8
Hrvatska	0,7	12,2
Makedonija	0,7	27,4
Srbija	2,5	21,9

Tabela 1: Izvoz zemalja zapadnog Balkana u Rusiju i EU

Izvor: EIU, prilagođeno iz LSE-SEESOX Conference Report Russia in the Balkans³⁸

Zemlja	Obim trgovine s Rusijom (% ukupne trgovine)	Obim trgovine s EU-om (% ukupne trgovine)
Albanija	2,0	60,4
Bosna i Hercegovina	6,3	84,1
Crna Gora	0,4	55,3
Hrvatska	5,7	63,3
Makedonija	0,9	71,8
Srbija	8,5	62,4

Tabela 2: Trgovina zemalja zapadnog Balkana s Rusijom i EU-om

Izvor: EIU, prilagođeno iz LSE-SEESOX Conference Report Russia in the Balkans³⁹

Po svemu sudeći, ruski položaj u **Srbiji** izgleda najstabilnijim, kako u ekonomskome, tako i u političkom i istorijsko-kulturnom smislu. Postoji nekoliko ključnih aspekata saradnje Rusije i Srbije – privatizacija *Naftne industrije Srbije*, podrška Rusije u Savjetu bezbjednosti UN-a, dogovor o izgradnji *Južnog toka* (*Turskog toka*), *Sporazum o slobodnoj trgovini*, nedavno odobreni kredit za modernizaciju željeznica Srbije te nezanemarive istorijske i kulturne veze.

³⁸ LSEE Research on SEE, SEESOX, 2015., str. 9.

³⁹ Ibid., str. 9.

Za Srbiju je na političkom planu, prije svega, iznimno važna podrška stalne članice Savjeta bezbjednosti UN-a u pogledu teritorijalnog integriteta, odnosno nezavisnosti Kosova. Iako Rusija svojim vetom nije uspjela spriječiti vojnu intervenciju snaga NATO-a 1999. godine, zbog njene uloge u Savjetu bezbjednosti ipak je „novi status Kosova ostao sporan ne samo politički nego i sa gledišta međunarodnog prava“.⁴⁰

Ruski *Gazprom* je početkom 2009. godine privatizovao *Naftnu industriju Srbije* (NIS), koja trenutno čini oko 17% BDP-a i indirektno puni jednu četvrtinu budžeta Srbije.⁴¹ Prema ocjeni eksperata, cijena od 400 miliona eura za 51% udjela u NIS-u u to je vrijeme bila niska,⁴² ali je implicitno bila povezana s dogovorom o izgradnji gasovoda *Južni tok* kroz teritoriju Srbije. Iako je sama investicija u NIS, s dodatnim reinvesticijama u rafinerije, dovoljno značajna poluga ruskoga ekonomskog uticaja u Srbiji, plan izgradnje *Južnog toka*, dok je bio aktuelan, tu je moć multiplicirao. Nešto kasnije u analizi će biti riječi o obustavljanju projekta *Južni tok* i njegovom mogućem oživljavanju u izmijenjenom obliku.

Ilustrativan primjer teze da je ruski položaj u poređenju s Evropskom unijom znatno slabiji – čak i u slučaju Srbije – jeste *Tabela 2* u kojoj je moguće uočiti da je i pored postojanja *Sporazuma o slobodnoj trgovini* postotak izvoza Srbije u Rusiju višestruko manji od izvoza u EU. Jedan od razloga za ovo je to što ruska Duma još uvijek nije ratifikovala pomenuti sporazum, pa i dalje postoji niz proizvoda koji podliježu carinjenju.⁴³ Zbog ovakve situacije je izvoz 10 000 automobila *Fiat 500L* proizvedenih u Srbiji sredinom aprila 2015. godine još jednom odgođen.⁴⁴

Položaj Rusije u Srbiji je ipak dovoljno dobar da je ona odbila uvesti sankcije Rusiji tokom ukrajinske krize 2014. godine, navodeći da njena službena vanjska politika u isto vrijeme podrazumijeva otvorenost ka Evropskoj uniji i Rusiji. Ovakva politika sve više nailazi na netrpeljivost kod dužnosnika EU-a, uz nagovještaje da će Srbija na svome putu ka Uniji morati da izabere jednu od dvije pomenute strane.⁴⁵

Na drugoj strani, **Crna Gora**, gdje je oko jedne trećine registrovanih firmi u ruskom vlasništvu, prošle godine je uvela sankcije Rusiji i u posljednjih nekoliko godina stvorila najveći otklon od Rusije. Izraženo je prisustvo oko 30 000 malih i srednjih ruskih investitora u oblasti turizma i nekretnina nakon što je od 2008. godine zabilježen značajan porast ruskih investicija u hotele na obali Crne Gore.⁴⁶ Ilustrativan primjer zahlađenja odnosa Rusije i Crne Gore u ekonomskoj sferi, koja se reflektuje i na političku, jeste privatizacija i propast *Kombinata aluminijuma Podgorica* (KAP). KAP je 2005. godine za 45 miliona eura (i dodatnih 50 miliona eura obaveza investiranja) privatizovan od strane ruske firme *Salomon Enterprises Limited* (kasnije CEAC) u punom vlasništvu *En+ Grupe*. Tokom posljednjih 10 godina poslovanje KAP-a je bilo izrazito loše te se firma od 2009. nalazila u stečaju, čime je Vlada Crne Gore efektivno izvršila eksproprijaciju imovine KAP-a. Kako je 2013. godine raspisan tender za otkup imovine KAP-a, polovinom 2014. godine je nikšički *Uniprom d.o.o.* preuzeo KAP za 28 miliona eura te smanjio broj radnika sa 730 na 300. Bivši vlasnik *Kombinata aluminijuma En+ Grupa* Olega Deripaske pokrenula je međunarodnu arbitražu zbog gore navedene situacije potražujući 700 miliona eura odštete.⁴⁷

Predstavnici Crne Gore izričiti su u svojim nastojanjima da što prije pristupe NATO savezu. Ovom odlukom su izazvali oštre kritike Moskve, koja crnogorski put ka NATO-u i pozive za što brže članstvo smatra neprijateljskim prema Rusiji.⁴⁸ Iako se očekivalo da će Crna Gora dobiti poziv za članstvo u septembru 2014. godine, to je odgođeno zbog, kako se neslužbeno navodi, upletenosti Rusije u obavještajne strukture Crne Gore. Iako se poziv za članstvo očekuje u 2015. godini, problem bi mogao biti dublji. Nakon dogovora o prekidu vatre iz Minska članovi NATO saveza ne izgledaju ujedinjeno u pitanju proširenja. Tako je predsjednik Francuske Francois Hollande nakon pregovora u Minsku izjavio da

40 Reljić, 2009., str. 6.

41 Ibid., str. 29.

42 LSEE Research on SEE, SEESOX, 2015., str. 9.

43 LSEE Research on SEE, SEESOX, 2015., str. 8.

44 Sputnik Srbija, 2015.

45 BalkanInsight, 2014.

46 Reljić, 2009., str. 23.

47 Al Jazeera Balkans, 2014.

48 Jakšić, 2015.

Francuska trenutno odbija bilo koje novo članstvo u Savezu.⁴⁹ Druge članice, kao što su Turska, Hrvatska i Bugarska, insistiraju na proširenju u 2016. godini. U svakom slučaju, nakon što je uvela sankcije Rusiji i u dobroj mjeri narušila ekonomske odnose s tom zemljom, Crnoj Gori u narednom periodu ne preostaje mnogo – osim da istraje u nastojanjima da se učlani u NATO savez.

U **Hrvatskoj** se rusko prisustvo osjeća mnogo slabije nego u ostatku zapadnog Balkana. Trgovinska razmjena s Rusijom se kreće oko 5,7% ukupnog obima te je u nivou s Bosnom i Hercegovinom i Srbijom. Odnosi u mnogim sferama postoje, ali dublja privredna integracija izostaje. Tako je, prema podacima Hrvatske narodne banke (HNB), od 1995. do 2014. Rusija u Hrvatsku uložila samo 93,2 miliona eura,⁵⁰ što je najmanji iznos u regionu. Ilustrativan primjer distanciranog odnosa prema ruskom kapitalu u Hrvatskoj je i privatizacija *Željezare Split*, koju je 2007. godine, i pored vrlo dobre ponude ruskog *Mečelja*, preuzeo poljski *Zlomrex*. Nakon povlačenja *Zlomrexa*, koji je ostavio nova dugovanja u toj željezari 2010. godine je ruski *Mečelj* ponovo bio jedan od glavnih kandidata za otkup hrvatske kompanije,⁵¹ ali je u konačnici privatizaciju izvršio njemački *Techcom GmbH*. Prema riječima ruskog ambasadora u Hrvatskoj Roberta Vartanovića Markarjana: „... mnoge ruske kompanije stiču vrlo snažan utisak da su u Hrvatskoj neželjeni gosti. Poznat vam je veličanstveni projekt integracije naftovoda u *Družbu Adria*. Bio je apsolutno povoljan za Hrvatsku. Zašto je propao? Zato što na hrvatskoj strani nije bilo želje da ga se realizira.”⁵² Ipak, u vezi s evropskim integracijama Hrvatske ambasador Markarjan je naglasio da „Rusija na to gleda normalno. To je integracijski proces koji se može mirno promatrati.”⁵³

Južni tok je mrtav – živio Turski tok!

Jedan od najznačajnijih ruskih energetskih projekata u regionu donedavno je bio gasovod *Južni tok*. Prvobitno zamišljen da doprema prirodni gas iz Rusije preko Crnog mora, Bugarske, Srbije, Mađarske i Austrije dalje u Evropu, projekat je u decembru 2014. godine iznenada obustavljen. Gasovod je predstavljao značajan kanal za projekciju ruske političke moći na zapadnom Balkanu jer je trebalo da donese energetsku bezbjednost, porast investicija i zapošljavanja te budžetske prihode od tranzitnih taksi. Vlade zemalja zapadnog Balkana bile su spremne na mnoge kompromise s Rusijom, što dokazuje i prodaja *Naftne industrije Srbije* za cijenu ispod tržišne pod uslovom da se Srbija nađe na tranzitu *Južnog toka*. Nakon što je zvanična Moskva odlučila obustaviti ovaj projekat, vlade zemalja zapadnog Balkana bile su neprijatno iznenađene.

Iza odluke ruske vlade da obustavi projekat leži nekoliko razloga ekonomske i geopolitičke prirode: kriza u Ukrajini i sankcije Zapada, otpor Evropske komisije i pritisak na Bugarsku, te rast troškova izgradnje gasovoda. Službeni razlog za protivljenje Evropske komisije *Južnom toku* je *Gazpromovo* nepoštivanje takozvanoga *Trećeg energetskog paketa* (TEP), odnosno novih evropskih propisa u oblasti energetike. Glavna odredba TEP-a propisuje razdvajanje operatera gasovoda od proizvođača / snabdjevača gasom. To bi u pogledu *Južnog toka* značilo da *Gazprom* ne može u isto vrijeme biti snabdjevač gasa i vlasnik gasovoda. U ovom kontekstu Evropska unija je vršila snažan pritisak na Bugarsku da kao članica EU-a odustane od gradnje *Južnog toka* preko svoje teritorije, što je ona učinila u augustu 2014. godine.⁵⁴ Prema riječima Alekseja Millera, direktora *Gazproma*, neslužbeni razlog za ukidanje *Južnog toka* je nastojanje Zapada da još neko vrijeme zadrži tranzitni gasovod preko Ukrajine, čime se održava značaj ove zemlje i osnažuje njena pregovaračka pozicija u trenutnoj krizi.⁵⁵ Geopolitička situacija, u kombinaciji sa sankcijama i razantnim padom vrijednosti ruske rublje, doprinijela je i povećanju samih troškova izgradnje *Južnog toka*. Tako su procijenjeni troškovi, i prije devalvacije rublje, u 2013. godini

49 Kaminski, 2015.

50 Hrvatska narodna banka, 2015.

51 Slobodna Dalmacija, 2010.

52 tportal.hr, 2012.

53 Ibid.

54 BBC, 2014.

55 Russia Beyond the Headlines, 2015.

skočili za 45%.⁵⁶ Prema procjeni Oksfordskog instituta za energetske studije, troškovi izgradnje *Južnog toka* su sredinom 2014. godine iznosili 40 milijardi američkih dolara.⁵⁷

Netom nakon objave otkazivanja izgradnje *Južnog toka* ruski predsjednik Vladimir Putin je na sastanku s turskim predsjednikom Redžepom Erdoganom najavio gradnju gasovoda *Turski tok*, istog kapaciteta, s alternativnom maršrutom preko Turske i interkonektorom na tursko-grčkoj granici. *Gazprom* je u isto vrijeme izvršio otkup dionica u *onshore* dijelu *Južnog toka* od svojih dotadašnjih evropskih partnera – *ENI-ja*, *EDF-a* i *Wintershalla* – za milijardu eura,⁵⁸ čime je postao jedini vlasnik obustavljenog projekta. Pretpostavlja se da ovim potezom *Gazprom* želi održati dobre odnose s ENI-jem, vlasnikom kompanije *Saipem* koja posjeduje licencu za postavljanje cijevi na dnu Crnog mora.⁵⁹

Ukoliko Rusija i Turska postignu konačan dogovor o postavljanju gasovoda ispod Crnog mora (Rusija, naime, preferira proširenje postojećega *Plavog toka*, dok Turska preferira dotok do evropskog dijela Turske), taj bi gasovod na evropskom tlu u suštini nastavio putem *Južnog toka* zaobilazeći Bugarsku. Ova činjenica dobija na značaju ako se u obzir uzme sastanak ministara vanjskih poslova Grčke, Makedonije, Mađarske i Srbije u Budimpešti početkom aprila 2015. godine na kojem se raspravljalo o potencijalnom priključenju ovih zemalja na *Turski tok*.⁶⁰ Ako je suditi prema namjerama Rusije da izbacij Ukrajinu iz gasovodne jednačine i namjerama zapadnobalkanskih zemalja da nastave već započetu saradnju s *Gazpromom*, *Južni tok* bi mogao oživjeti u izmijenjenom obliku. Ovim potencijalnim razvojem događaja u znatnoj bi se mjeri vratio i ruski politički uticaj na zapadnom Balkanu.

Rusizacija Balkana kao najveći mit

U ovome momentu važno je naglasiti da postoje značajne razlike između odnosa Rusije prema njenim susjedima, kao što su Ukrajina, Gruzija, Poljska, baltičke zemlje i dr., i odnosa prema zapadnom Balkanu. U prvom slučaju se radi o užoj sferi ruskih interesa, gdje su ekonomski, politički i historijsko-kulturni odnosi mnogo snažniji. U potonjem slučaju se može tvrditi da je Balkan šira interesna ruska zona u kojoj, iako želi jače političko i ekonomsko prisustvo, Rusija ipak ne želi u potpunosti spriječiti evropske integracije. Prema ovom tumačenju, Rusiji se više isplati da svoje interese u Evropskoj uniji brani preko „internog igrača“ kojeg trenutno – osim nominalne podrške Kipra i sporadične podrške Grčke – nema.

To je sadržano i u riječima Elmara Brocka, člana Evropskog parlamenta iz Njemačke, koji je citiran u dokumentu Ministarstva vanjskih poslova SR Njemačke *Uticaj Rusije na Srbiju*: „Putinov cilj je izvršenje tako jakog pritiska na balkanske zemlje da će ili odustati od članstva u EU-u ili će kao članice EU-a provoditi izrazito proruskim politiku.“⁶¹ S tezom o *trojanskom konju* unutar EU-a se slaže i Alexander Mirescu, tvrdeći da bi s većim ruskim prisustvom u Srbiji (i ostalim zemljama zapadnog Balkana) unutar EU-a benefite osjetila i Rusija i Evropska unija, koja bi imala partnera s pristupom i otvorenim vratima u zvaničnoj Moskvi.⁶² Stoga, ako pretpostavimo da se ruski pristup zapadnom Balkanu uistinu zasniva na strategiji *trojanskog konja*, možda će veće prepreke na evropskom putu regiona stvarati sama EU nastojeći da u potpunosti neutrališe ruski uticaj.

Posve je, međutim, jasno da Rusija nema nikakav poseban interes da spriječi evropsku perspektivu Balkana, kao što uostalom ni EU ne može, sve i da hoće, potpuno spriječiti ruske ekonomske interese na Balkanu. Čak i da postanu veći od sadašnjih, oni bi opet bili daleko ispod onih koje Rusija ima u Njemačkoj, Grčkoj, Sloveniji, Mađarskoj i sl. Drugo je sasvim pitanje da li ti interesi podrazumijevaju *rusizaciju politike* kod balkanskih zemalja. I šta uopšte može značiti *rusizacija politike*? Ako to znači da neka zemlja zbog svojih štiti i neke ruske interese, onda ne treba čekati da Balkan uđe u EU. To već postoji. Nije li upravo

56 Pinchuk, 2013.

57 The Oxford Institute for Energy Studies, 2015., str. 2.

58 Gazprom website, 2014.

59 Gotev, 2015.

60 Gotev, 2015.

61 Politika, 2014.

62 Mirescu, 2014.

mađarska vlada dogovorila povoljnije uslove snabdijevanja ruskim gasom bez konsultacija s Evropskom komisijom. Ili, recimo, grčka vlada koja je u jeku sankcija, kojima se otvoreno protivi, pregovarala o finansijskoj pomoći Rusije, a čak je pominjana mogućnost suspenzije kontrasankcija na uvoz grčkih poljoprivrednih proizvoda u Rusiju. Ako pak pod *rusizacijom* podrazumijevamo igranje u EU-u po ruskim pravilima, onda takvo što niti je moguće, niti bi bilo koja balkanska zemlja koja ima jasne proevropske ciljeve bila spremna toliko toga staviti na kocku. U konačnici, veliko je pitanje kakva bi bila dobit za Rusiju. Izmaknemo li se za trenutak iz ovoga spekulativnog "šta ako" domena i baziramo li zaključke na relevantnim činjenicama, onda je posve jasno da izvan, za sada, vrlo ograničenog ekonomskoga, Rusija teško može sve i da hoće etablirati antievropski sentiment na Balkanu.

4. *Sama sebi (ne)dovoljna – diverzifikacija krize*

Ruska ekonomija od polovine 2014. godine do pisanja ove analize zapada u sve nezavidniju poziciju. Dvostruki negativni efekti zapadnih sankcija i pada cijena nafte na svjetskom tržištu prouzrokovali su pad vrijednosti ruske rublje, porast stope inflacije, umanjili prihode ruskog budžeta te stvorili probleme ruskim kompanijama koje su se zaduživale u stranim valutama. U ovom kontekstu postavlja se nekoliko pitanja: da li je kombinacija sankcija i pada cijena nafte uistinu fatalna za rusku ekonomiju ili njena *Ahilova peta* leži u dugoročnoj nediverzifikovanosti; koji su izgledi za oporavak ruske privrede te kakve posljedice trenutna situacija može da ima na položaj Rusije na zapadnom Balkanu?

Grafikon 3: Pad vrijednosti rublje u odnosu na američki dolar –
izvor: exchangerates.org.uk

Hronologija zapadnih sankcija:⁶³

17. marta 2014. - Nakon aneksije Krima zemlje članice Evropske unije, SAD, Kanada, Australija i Japan uvode zabranu putovanja za određene ruske i krimske dužnosnike.

Aprila 2014. - Sankcijama EU-a pridružuju se Albanija, Crna Gora, Island i Ukrajina; SAD zabranjuje rad na svom teritoriju za 17 ruskih kompanija; Evropska unija zabranjuje ulazak na svoju teritoriju za dodatnih 15 ruskih dužnosnika.

17. jula 2014. - SAD ograničava pristup dugoročnom finansiranju (dospijeće preko 3 mjeseca) za ruske firme *Rosnjeft*, *Novatek* i dvije banke *Gazprombank* i *Vnješekonombank*.

24. i 25. jula 2014. - Kanada proširuje sankcije na ruske kompanije u vojnoj industriji, energetici i finansijama; EU proširuje sankcije na dodatnih 18 kompanija i 15 dužnosnika.

29. jula 2014. - SAD ograničava pristup dugoročnom finansiranju za *Moskovsku banku* i *Rosselkhozbank*.

30. i 31. jula 2014. - EU proširuje sankcije na čitav finansijski sektor Rusije te na još 8 ruskih kompanija; trgovinske sankcije za kompanije iz energetskog i vojnog sektora.

5. augusta 2014. - Japan zamrzava sredstva određenih ruskih dužnosnika; EBRD i EIB zamrzavaju sredstva za nove projekte u Rusiji.

12. i 14. augusta 2014. - Norveška se pridružuje sankcijama EU-a; Švajcarska proširuje svoje sankcije te uvodi pravilo da *Sberbank*, *VTB*, *Vnješekonombank*, *Gazprombank* i *Rosselkhoz* moraju prvo dobiti odobrenje prije nego što izdaju dugoročne finansijske instrumente u Švajcarskoj.

12. septembra 2014. - SAD pooštrava sankcije i proširuje ih na *Sberbank*, *Rostech*, *Gazprom*, *Gazpromnjeft*, *Lukoil*, *Surgutnjeftegaz* i *Rosnjeft*. Takođe suspenduje transfer tehnologija potrebnih za dubinsko istraživanje nalazišta gasa kao i gasa iz uljnih škriljaca (tzv. *shale gas*); ograničen pristup za *Sberbank* i *Rostec* na američkim tržištima duga.

24. septembra 2014. - Japan zabranjuje izdavanje obveznica za *Sberbank*, *VTB*, *Gazprombank*, *Rosselkhozbank* i *Vnješekonombank* te pooštrava sankcije za ruski izvoz vojne opreme.

18. i 19. decembra 2014. - EU i SAD uvode sankcije za investicije i trgovinu s Krimom.

27. januara 2015. - Nova grčka vlada ipak pristaje na produženje sankcija EU-a.

16. i 18. februara 2015. - EU i Kanada proširuju listu osoba i kompanija pod sankcijama.

Sankcije zapadnih zemalja najviše negativnog efekta su imale po ruske kompanije koje posluju u inostranstvu. Naime, zbog niskih kamatnih stopa i ekspanzivne monetarne politike u SAD-u i EU-u ruske kompanije su se u posljednjih nekoliko godina sve više zaduživale u dolarima i eurima. Tako je korporativno zaduživanje u posljednjih 10 godina skočilo sa 100 milijardi na 660 milijardi američkih dolara. Prema analitičarima iz *Sberbank*, ruske kompanije imaju oko 106 milijardi dolara duga za otplatu u 2015. godini. Kako su SAD i EU obustavili dugoročno zaduživanje ruskih kompanija na svojim finansijskim tržištima, prijenos i otplata duga postaju sve problematičniji.

Ruske devizne rezerve, međutim, koje su marta 2014. godine iznosile 494 milijarde američkih dolara, uprkos padu i dalje su prilično visoke te su u aprilu 2015. godine iznosile 353,5 milijardi dolara.⁶⁴ Ovo je omogućilo Centralnoj banci Rusije (CBR) da priskoči u pomoć kompanijama pogođenim sankcijama. Tako je ruski vanjski dug (od kojeg 90% čini korporativni dug) u toku 2014. godine opao sa 728,2

⁶³ Vercueil, 2014., str. 20.

⁶⁴ Centralna banka Rusije, 2015.

Devizne rezerve CBR u milionima USD

Grafikon 4: Izvor – Centralna banka Rusije

milijarde na 599,5 milijardi američkih dolara.⁶⁵ Ovo znači da ruske kompanije, uz pomoć Centralne banke, otplaćuju strani dug i zasad uspijevaju da održe likvidnost. U prilog ovoj strategiji idu i procjene analitičara da oko 40-50% vanjskog korporativnog duga ruske kompanije ustvari duguju drugim ruskim akterima koji posluju *offshore*, odnosno „recikliraju“ ruski kapital.⁶⁶ Ipak, i pored značajne sume deviznih rezervi i pomoći Centralne banke, pitanje je koliko dugo će ovakva strategija izdržati ukoliko se sankcije nastave. SAD i EU su takođe uveli sankcije na transfer tehnologija za istraživanje nafte i gasa koje su potrebne ruskim kompanijama kako bi nastavile dugoročna istraživanja i u konačnici održale potreban nivo proizvodnje. Iz privremenih efekata sankcija dalo bi se zaključiti da je ruska privreda osuđena na propast, ali kompanije se trenutno drže začuđujuće dobro. Pored toga, sve su prilike da zemlje članice Evropske unije neće uspjeti da postignu konsenzus u pogledu produženja sankcija na sastanku Vijeća Evropske unije sredinom 2015., jer su neke zemlje, poput Grčke, Mađarske, Austrije i Bugarske, već izrazile negodovanje zbog sankcija koje nazivaju kontraproduktivnim.

U drugoj polovini 2014. godine stanje se u ruskoj ekonomiji dodatno zakomplikovalo uslijed naglog pada svjetskih cijena nafte. U samo pola godine cijena barela sirove nafte je pala za rekordnih 57,3%, te je u januaru 2015. godine iznosila 47,7 američkih dolara.⁶⁷ Kako izvoz nafte čini oko 70% ukupnog izvoza Rusije i više od 50% prihoda budžeta,⁶⁸ pad cijena je prouzrokovao dvostruki efekat: oštru devalvaciju rublje naspram dolara i eura te pad budžetskih prihoda.

Nakon što je strani kapital zbog sankcija i pada cijena nafte počeo napuštati Rusiju, pad vrijednosti rublje od 40% u odnosu na američki dolar (vidjeti *Grafikon 4* gore) izazvao je ozbiljne probleme u ruskoj ekonomiji. Pomenuti dugovi ruskih kompanija denominovani u dolarima nominalno su porasli, a stopa inflacije je u martu 2015. godine iznosila 16,7%.⁶⁹ Ovaj razvoj događaja je vrlo opasan po unutrašnji politički položaj ruskog establišmenta jer bi galopirajuća inflacija i porast cijena osnovnih namirnica mogli katalizirati nezadovoljstvo građana. Prema Međunarodnom monetarnom fondu, ruski BDP bi u 2015. godini trebalo da se smanji za 3%, dok se u 2016. projektuje pad od 1%.⁷⁰ Ako je pak suditi prema posljednjim anketama javnog mnjenja, popularnost Vladimira Putina ne opada⁷¹ uprkos lošijim ekonomskim pokazateljima.

U pokušaju da uspori pad rublje Centralna banka Rusije je u decembru 2014. naglo podigla referentnu kamatnu stopu sa 10,5% na 17%.⁷² Ovo je dodatno pogoršalo položaj ruskih kompanija jer su u tom

65 Kuznetsov, 2015.

66 Reuters, 2015.

67 US Energy Information Administration, 2015.

68 US Energy Information Administration, 2014.

69 Centralna banka Rusije, 2015.

70 IMF, 2015.

71 Gallup Polls, 2014.

72 Financial Times, 2014.

periodu pored stranih skočili i troškovi servisiranja domaćih kredita. Rublja se ipak od početka 2015. godine uspjela djelimično oporaviti, pa je CBR postepeno smanjivala kamatnu stopu da bi krajem aprila 2015. ona iznosila 12,5%.⁷³ Vrijednost rublje se početkom 2015. postepeno vraćala na nivo iz novembra 2014. godine. Ovo je omogućilo Centralnoj banci Rusije da smanji potrošnju deviznih rezervi, dok su strani investitori opet postali zainteresovani za ruske obveznice. Ekonomska situacija u Rusiji trenutno je mnogo lošija nego prije izbijanja krize u Ukrajini, ali ne treba precijeniti moć sankcija i niskih cijena nafte. Kriza još većih razmjera pogodila je Rusiju 1998. i 2009. godine, ali njena privreda se i tada oporavila, prvenstveno zahvaljujući periodu visokih cijena fosilnih goriva. Ako se, međutim, sankcije i niske cijene nafte nastave, efekti po rusku ekonomiju mogli bi postati kritični, te će stanje u narednom periodu umnogome zavisiti od razvoja događaja u Ukrajini. U *Tabeli 3* u prilogu prikazani su potencijalni efekti triju scenarija razvoja događaja u toku 2015. godine – deeskalacija, *status quo* i širenje konflikta.⁷⁴

Kako se opisana ekonomska situacija odražava na ruski položaj i budućnost na zapadnom Balkanu? Ekonomski položaj Rusije zavisi od razvoja događaja u Ukrajini. Ako se konflikt nastavi dosadašnjim ili pojačanim intenzitetom, može se očekivati da će ruske firme zapadati u sve teže finansijske probleme i biti primorane da ograniče svoje investicije i operacije u inostranstvu. Ovo se posebno odnosi na bankarski i energetski sektor. Tako bi se, recimo, mogla očekivati povećana ekspatrijacija profita ruskih kompanija i zaustavljanje investicija u širenje postojećih kapaciteta. Kratkoročno, Centralna banka Rusije mogla bi nastaviti s ubrizgavanjem likvidnosti i time održati postojeće operacije ruskih kompanija. Dugoročno, pak, strategija je neodrživa te može narušiti ruski politički uticaj i usmjeriti ruski kapital ka saradnji s azijskim zemljama.

Politički motivisane investicije ruskih državnih kompanija, po svemu sudeći, bit će smanjene, dok će postojeće vrlo vjerovatno biti optimalizirane. Ruske banke su trenutno zauzete vlastitim problemima u pristupu međunarodnim tržištima, što nagovještava slabiju ulogu u kreditiranju i finansijskoj pomoći drugim državama. Međutim, ako je teza *trojanskog konja* tačna, ruske investicije na zapadnom Balkanu mogle bi dobiti stratešku državnu pomoć kako bi prebrodile krizu i održale značaj Rusije u regionu.

Dok rublja gubi na vrijednosti, Rusija će ograničavati svoj uvoz. Ovo ne bi trebalo da ima veći uticaj na BDP zemalja zapadnog Balkana zbog manjeg udjela izvoza u Rusiju (vidjeti *Tabelu 1*). Neenergetski izvoz Rusije (npr. automobili) postat će konkurentniji na stranim tržištima. Protusankcije koje je Rusija uvela na poljoprivredne proizvode iz EU-a donekle su pomogle ruskoj domaćoj proizvodnji, ali su ujedno doprinijele povećanju stope inflacije. Važno je takođe naglasiti da i pored povećanja vojnog budžeta, ruske mogućnosti za nove vojne intervencije poput one u Ukrajini postaju sve ograničenije.

U slučaju da se u skorijoj budućnosti pronađe rješenje za krizu u Ukrajini, ruske kompanije bi se vrlo brzo vratile na prijašnji nivo poslovanja. Trenutna finansijska kriza u Rusiji nije nanijela fatalan udarac ruskoj ekonomiji i već se naziru znaci oporavka. U ovom kontekstu postoji mogućnost agresivnijega ekonomskog angažmana Rusije na zapadnom Balkanu, što bi je u budućnosti dovelo u koliziju s EU-om i na ovom prostoru. Iako je evidentno da Evropska unija nastoji iskoristiti trenutno stanje u Rusiji i njenu preokupiranost ekonomskim problemima i krizom u Ukrajini kako bi konsolidovala svoj uticaj na zapadnom Balkanu, upitno je koliko efikasno to čini.

73 Centralna banka Rusije, 2015.

74 Prilagođeno iz Vercueil, 2014.

5. Geopolitika interesa

Na osnovu iznesenih argumenata slijede određeni zaključci u vezi s položajem Rusije na zapadnom Balkanu i njenom trenutnom ekonomskom situacijom:

- Ruski uticaj u regionu nije monolitan i razlikuje se od zemlje do zemlje. U ekonomskom i političkom smislu snažniji je u Srbiji, dok Crna Gora već neko vrijeme pravi otklon od Rusije. Hrvatska ima dugogodišnju distancu prema prodoru ruskog kapitala. Premda Slovenija u ovoj analizi nije predmet razmatranja, zanimljivo je ovdje pomenuti da je, za razliku od Hrvatske, slovenska ekonomija značajno okrenuta Rusiji uvažavajući dakako veliku asimetriju ekonomskih potencijala.
- Postoji izražena disproporcija između uticaja Rusije i uticaja Evropske unije. Na primjer, odnos trgovinske razmjene šest zemalja zapadnog Balkana s Rusijom u prosjeku je 13 puta manji od obima trgovine s Evropskom unijom (4,9% naspram 66,2% ukupnog obima trgovine).
- Ruske investicije u BiH su vrlo fragilne i još uvijek nerentabilne za državu. Trenutno poslovanje ruskih kompanija nije transparentno i fokusirano je na kratkoročnu dobit. Upitno je kako se takvim poslovanjem može projektovati politički uticaj.
- Politički uticaj Rusije u BiH postoji putem Savjeta za provedbu mira (PIC) i Savjeta bezbjednosti (SB) UN-a, ali je upitan njegov širi značaj.
- Odnos Rusije prema zapadnom Balkanu razlikuje se od njenog odnosa prema Ukrajini, Gruziji i baltičkim zemljama. U tom kontekstu vrlo je izgledno da Rusija neće nastojati da u potpunosti spriječi evropske integracije zemalja zapadnog Balkana jer joj dugoročno više odgovara *trojanski konj* unutar EU-a. Da bi to ostvarila, potrebno je da osnaži i konsoliduje svoje trenutno prisustvo u regionu.
- Za zapadni Balkan ovo predstavlja i opasnost i priliku – u jednu ruku postoji mogućnost ostvarivanja benefita saradnjom s objema stranama, dok u drugu ruku postoji opasnost od *lomljenja koplja* preko Balkana.
- Trenutna ekonomska kriza u Rusiji umnogome je ograničila ruski ekonomski doseg, prije svega zbog zapadnih sankcija i pada vrijednosti rublje. Ne treba, ipak, potcijeniti sposobnost Rusije da prebrodi krizu. U kraćem roku mogu se očekivati smanjene investicije u inostranstvu i ograničenje postojećih operacija. Zbog pada rublje Rusija je takođe ograničila i uvoz.
- Ukoliko se uskoro nađe rješenje za ukrajinsku krizu, ruske firme bi relativno brzo mogle povratiti prijašnji nivo aktivnosti. I u slučaju oporavka, međutim, dugoročna nediverzifikovanost ruske ekonomije i zavisnost od izvoza nafte sa sobom nose negativne posljedice.
- U periodu dok je Rusija zaokupljena ekonomskom krizom i konfliktom u Ukrajini, EU nastoji da konsoliduje svoj uticaj na zapadnom Balkanu. Pitanje je koliko efikasno to čini i u konačnici zašto to čini? Ako je samo zbog toga da bi spriječila ruski ili neki drugi neevropski uticaj, onda je ta politika jednako pogrešna kao i svaka druga koja za cilj ima geostrateško nadmudrivanje.

6. Prilog

Tabela 3 ⁷⁵

	<i>Deeskalacija</i>	<i>Status quo</i>	<i>Širenje konflikta</i>
Efekte triju scenarija razvoja odnosa između Rusije i Zapada u 2015. (neki ekonomski pokazatelji)	<p>1. Potrošnja građana: rast +2% do +7%</p> <p>2. Budžet: +5%, stagnacija prihoda</p> <p>3. Kurs rublje: oporavak +15%</p> <p>4. Kamatna stopa: povrat na stanje prije krize 5,5%</p> <p>5. Investicije: stagnacija 0%</p> <p>6. Uvoz: stanje prije krize +4%; izvoz: 0%</p> <p>7. Inflacija: nivo iz 2013. oko +8%</p>	<p>1. Potrošnja građana: pad od -2%</p> <p>2. Budžet: snažan porast potrošnje +15% do +20%, pad prihoda -10%</p> <p>3. Kurs rublje: nastavak kao u 2014. pad -10% do -20%</p> <p>4. Kamatna stopa: nastavak pritiska na CBR 8% do 9%</p> <p>5. Investicije: pad -5%</p> <p>6. Uvoz: pad zbog pada rublje i sankcija -10% do -15%; izvoz: pad -5%</p> <p>7. Inflacija: zbog pada vrijednosti rublje rast +8% do +10%</p>	<p>1. Potrošnja građana: pad -10%</p> <p>2. Budžet: stimulans od +20 do +30%, pad prihoda od -20% do -30%</p> <p>3. Kurs rublje: nagli pad zbog izlaska kapitala i pada DSU-a -20% do -30%</p> <p>4. Kamatna stopa: povećanje 10%-15% i restrikcije konvertibilnosti</p> <p>5. Investicije: pad -20%</p> <p>6. Uvoz: pad zbog pada rublje i sankcija -20% do -30%; izvoz: pad -20%</p> <p>7. Inflacija: porast uprkos kontrolama cijena +20% do +25%</p>

7. Bibliografija i reference

- Al Jazeera Balkans. 2015.** Rusija lani najveći strani investitor u BiH. [Online] 2015. [Pristup: 29. marta 2015.] <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/rusija-lani-najveci-strani-investitor-u-bih>.
- , **2014.** Uniprom preuzeo Kombinat aluminijuma Podgorica. [Online] 2014. [Pristup: 25. aprila 2015.] <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/uniprom-preuzeo-kombinat-aluminijuma-podgorica>.
- BalkanInsight. 2014.** Hahn Tells Serbia to Join Sanctions on Russia. [Online] 2014. [Pristup: 24. aprila 2015.] <http://www.balkaninsight.com/en/article/eu-commissioner-calls-belgrade-to-pose-sanctions-on-russia>.
- BBC. 2014.** Bulgaria Suspends South Stream Gas Pipeline Project. [Online] 2014. [Pristup: 28. aprila 2015.] <http://www.bbc.com/news/business-28854089>.
- , **2014b.** Ukraine crisis: Russia and sanctions. [Online] 2014. [Pristup: 12. aprila 2015.] <http://www.bbc.com/news/world-europe-26672800>.
- Božić, Siniša. 2011.** Kako posluje Naftna industrija Republike Srpske. [Online] 2011. [Pristup: 2. aprila 2015.] http://www.frontal.rs/index.php?option=btg_novosti&idnovost=7421.
- Capital.ba. 2014.** „Optima grupa“ Banjaluka na listi 500 najvećih kompanije Srednje Evrope. [Online] 2014. [Pristup: 4. aprila 2015.] <http://www.capital.ba/optima-grupa-banjaluka-na-listi-500-najvecih-kompanije-srednje-evrope/>.
- , **2014b.** Dodik: Uskoro 70 miliona evra ruskog kredita. [Online] 2014. [Pristup: 18. aprila 2015.] <http://www.capital.ba/dodik-uskoro-70-miliona-evra-ruskog-kredita/>.
- Centar za istraživačko novinarstvo. 2015.** Energetski potencijal u BiH. Sarajevo: CIN, 2015.
- , **2014.** Russian Billionaire of Public Interest. Sarajevo : CIN, 2014.
- Centralna banka Rusije. 2015.** International Reserves of the Russian Federation. [Online] 24. april 2015. [Pristup: 1. maja 2015.] http://www.cbr.ru/eng/hd_base/?Prtd=mrrf_7d.
- , **2015b.** On Bank of Russia Key Rate. [Online] 13. marta 2015. [Pristup: 2. maja 2015.] http://www.cbr.ru/eng/press/pr.aspx?file=13032015_133033eng_dkp2015-03-13T13_21_10.htm.
- Democratization Policy Council. 2014.** The Western Balkans and the Ukraine Crisis – a Changed Game for EU and US Policies? Berlin-Sarajevo: DPC, 2014.
- Dutch Disease and Sustainability of the Russian Political Economy. **Covi, Giovanni. 2014.** 2014, Journal of Economics and Policy of Energy and the Environment, Forthcoming.
- DW, Sarah Berning. 2014.** Rusija uskratila podršku misiji EUFOR-a u BiH. [Online] 2014. [Pristup: 20. aprila 2015.] <http://www.dw.de/rusija-uskratila-podr%C5%A1ku-misiji-eufor-a-u-bih/a-18058224>.
- Energetika-net. 2013.** Gazprom neće kupiti Zarubežneftov bosanski biznis. [Online] 2013. [Pristup: 7. aprila 2015.] <http://www.energetika-net.com/vijesti/energetsko-gospodarstvo/gazprom-nece-kupiti-zarubeznjeftov-bosanski-biznis-17898>.
- Energetski institut Hrvoje Požar, Soluziona, Ekonomski institut BL, Rudarski institut Tuzla. 2008.** Studija energetskeg sektora u BiH - Prirodni plin. s.l.: Svjetska banka, 2008.
- EUFOR/Althea website. 2015.** EUFOR Fact Sheet. [Online] 2015. [Pristup: 21. aprila 2015.] http://www.euforbih.org/index.php?option=com_content&view=article&id=15:eufor-fact-sheet&catid=185:about-eufor&Itemid=134.
- Financial Times. 2012.** Eurozone Crisis Pays Off for Sberbank. [Online] 2012. [Pristup: 9. aprila 2015.] http://www.ft.com/intl/cms/s/b8ef3a32-3220-11e2-b891-00144feabdc0,Authorised=false.html?_i_location=http%3A%2F%2Fwww.ft.com%2Fcms%2F%2F0%2Fb8ef3a32-3220-11e2-b891-00144feabdc0.html%3Fsiteedition%3Duk&siteedition=uk&_i_referer=#axzz3Y7cSUHMP.
- , **2014.** Moscow Lifts Interest Rate to 17%. [Online] 2014. [Pristup: 3. maja 2015.] <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/dc3dcea6-8483-11e4-bae9-00144feabdc0.html?siteedition=intl#axzz3M0uPdvX7>.
- , **2013.** Sberbank Plans Action Against Volksbank. [Online] 2013. [Pristup: 9. aprila 2015.] http://www.ft.com/intl/cms/s/b8ef3a32-3220-11e2-b891-00144feabdc0,Authorised=false.html?_i_location=http%3A%2F%2Fwww.ft.com%2Fcms%2F%2F0%2Fb8ef3a32-3220-11e2-b891-00144feabdc0.html%3Fsiteedition%3Duk&siteedition=uk&_i_referer=#axzz3Y7cSUHMP.
- Gallup Polls. 2014.** Russian Approval of Putin Soars to Highest Level in Years. [Online] 2014. [Pristup: 3. maja 2015.] <http://www.gallup.com/poll/173597/russian-approval-putin-soars-highest-level-years.aspx>.
- Gazprom Website. 2014.** Gazprom purchasing 50 per cent of total shares in South Stream Transport. [Online] 2014. [Pristup: 28. aprila 2015.] <http://www.gazprom.com/press/news/2014/december/article211599/>.
- Golubkova, Katya and Kobzeva, Oksana. 2014.** Russia Bails Out Trust Bank in First Rouble Crisis Rescue. [Online] 2014. [Pristup: 14. aprila 2015.] <http://www.reuters.com/article/2014/12/22/russia-crisis-cenbank-trust-idUSL6N0U61KU20141222>.
- Gotev, Georgi. 2015.** Gazprom buys South Stream shares from Eni, EDF and Wintershall. [Online] 2015. [Pristup: 30. aprila 2014.] <http://www.euractiv.com/sections/energy/gazprom-buys-all-south-stream-shares-eni-edf-and-wintershall-313411>.
- , **2015b.** Greece, Macedonia, Serbia and Hungary discuss 'Turkish Stream'. [Online] 2015. [Pristup: 30. aprila 2015.] <http://www.euractiv.com/sections/energy/greece-macedonia-serbia-and-hungary-discuss-turkish-stream-313567>.
- Hrvatska narodna banka. 2015.** STATISTIKA INOZEMNIH IZRAVNIH ULAGANJA. [Online] april 23, 2015. [Pristup: 27. aprila 2015.] http://www.hnb.hr/statistika/h-statistika_inozemnih_izravnih_ul.htm.
- IMF. 2015.** World Economic Outlook Update. [Online] 2015. [Pristup: 2. maja 2015.] <https://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/NEW012015A.htm>.
- Index.hr. 2014.** Štern o propasti Južnog toka: Prvenstveno je izgubila Europa radi sigurnosti. [Online] 2014. [Pristup: 27. aprila 2015.] <http://www.index.hr/vijesti/clanak/stern-o-propasti-juznog-toka->

prvenstveno-je-izgubila-europa-radi-sigurnosti/788471.aspx.

Jakšić, Boško. 2015. Kako je Drugi hladni rat počeo u Crnoj Gori. [Online] 2015. [Pristup: 29. aprila 2015.] <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/kako-je-drugi-hladni-rat-pocao-u-crnoj-gori>.

Kaminski, Mathew. 2015. NATO goes to war — over Montenegro. [Online] 2015. [Pristup: 24. aprila 2015.] <http://www.politico.eu/article/nato-goes-to-war-over-montenegro/>.

Kancelarija visokog predstavnika – OHR. 2014. Communiqué of the Steering Board of the Peace Implementation Council. [Online] 2014. [Pristup: 20. aprila 2015.] http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=48910.

Klix.ba. 2014. Ponovo odgođen početak izgradnje termoelektrane Ugljevik 3. [Online] 2014. [Pristup: 9. aprila 2015.] <http://www.klix.ba/biznis/privreda/ponovo-odgodjen-pocetak-izgradnje-termoelektrane-ugljevik/141106104>.

Kuznetsov, Vladimir. 2015. Russian Foreign Debt Shrank by Fifth as Sanctions Shut Markets. [Online] 2015. [Pristup: 2. maja 2015.] <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-01-20/russian-foreign-debt-shrank-by-fifth-as-sanctions-shut-markets>.

Lipman, Maria. 2015. How Russia Has Come to Loathe the West. European Council on Foreign Relations. [Online] mart 13, 2015. [Pristup: 29. marta 2015.] http://www.ecfr.eu/article/commentary_how_russia_has_come_to_loathe_the_west311346.

Lipski, Andrej. 2014. Игорь ЮРГЕНС: «Развернуть страну назад невозможно. Ход истории сомнет такой алгоритм». [Online] 2014. [Pristup: 29. marta 2015.] <http://www.novayagazeta.ru/politics/66099.html>.

Maksimović, Dragan. 2015. Rafinerija Brod – ni na nebu ni na zemlji. [Online] 2015. [Pristup: 2. aprila 2015.] <http://www.dw.de/rafinerija-brod-ni-na-nebu-ni-na-zemlji/a-18275130>.

Mirescu, Alexander. 2014. Between a Rock and a Hard Place: Serbia, Russia, and the Effects of the Ukraine Crisis. [Online] 2014. [Pristup: 1. maja 2015.] <http://theglobalobservatory.org/2014/06/serbia-russia-and-effects-of-ukraine-crisis/>.

Nezavisne novine - ekapija.ba. 2015. RS razmatra opciju priključenja "Turskom toku". [Online] 2015. [Pristup: 25. aprila 2015.] <http://ekapija.ba/bs/Vijest/investicije/rs-razmatra-opciju-priključenja--turskom-toku-/51333>.

Pinchuk, Denis. 2013. Gazprom's domestic costs for South Stream pipeline rise by 45 pct. [Online] 2013. [Pristup: 29. aprila 2015.] <http://uk.reuters.com/article/2013/12/09/energy-gazprom-southstream-idUKL6N0JO2YX20131209>.

Politika. 2014. Uzbuna u Berlinu zbog ruskog prodora na Balkan. [Online] 2014. [Pristup: 30. aprila 2015.] <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Uzbuna-u-Berlinu-zbog-ruskog-prodora-na-Balkan.lt.html>.

Poslovni dnevnik. 2015. Rusi pritisnuti gubicima napuštaju Rafineriju nafte Brod? [Online] 2015. [Pristup: 3. aprila 2015.] <http://www.poslovni.hr/svijet-i-regija/rusi-pritisnuti-gubicima-napustaju-rafineriju-nafte-brod-291170>.

Radio Slobodna Evropa. 2014. PIC za euroatlantsku integraciju BiH, Rusija protiv. [Online] 2014. [Pristup: 18. aprila 2015.] <http://www.slobodnaevropa.org/content/pic-za-evroatlantsku-integraciju-bih-rusija-protiv/26735756.html>.

<http://www.slobodnaevropa.org/content/pic-za-evroatlantsku-integraciju-bih-rusija-protiv/26735756.html>.

Rafinerija nafte Brod. 2010. O nama. [Online] januar 21., 2010. [Pristup: 5. aprila 2015.] <http://rafinerija.com/onama.html>.

Reljić, Dušan. 2009. Rusija i Zapadni Balkan. Beograd : ISAC fond, 2009.

Reuters. 2015. Foreign Debt Burden at Heart of Russian Economic Worries. [Online] 2015. [Pristup: 2. maja 2015.] <http://uk.reuters.com/article/2015/02/16/us-russia-crisis-debts-idUKKBN0LK1GY20150216>.

Russa in the Balkans: Conference Report. **LSEE Research on SEE, SEESOX. 2015.** London : LSE, 2015.

Russia Beyond the Headlines. 2015. Miller: EU blokirala Južni tok kako bi zadržala tranzit plina kroz Ukrajinu. [Online] 2015. [Pristup: 29. aprila 2015.] http://hr.rbth.com/news/2015/04/13/miller_eu_blokirala_juzni_tok_kako_bi_zadrzala_tranzit_plina_kroz_ukraji_34305.html.

Sberbank. 2014. O nama - Profil kompanije. [Online] 2014. [Pristup: 10. aprila 2015.] http://www.sberbank.ba/o_nama/default.aspx?id=1.

Slobodna Dalmacija. 2010. Tri poslovna diva i Techcom u utrci za kupnju Željezare Split. [Online] 2010. [Pristup: 27. aprila 2015.] <http://www.slobodnadalmacija.hr/Split-%C5%BEupanija/tabid/76/articleType/ArticleView/articled/103431/Default.aspx>.

Sputnik Srbija. 2015. Одлука о увозу „Фижата 500Л“ у Русију не пре маја. [Online] 2015. [Pristup: 25. aprila 2015.] <http://rs.sputniknews.com/ekonomija/20150415/1285016.html>.

The Moscow Times. 2015. Warnings of Russian Financial Crisis Spread as Banks Start Failing. [Online] 2015. [Pristup: 15. aprila 2015.] <http://www.themoscowtimes.com/business/article/warnings-of-russian-financial-crisis-spread-as-banks-start-failing/514503.html>.

The Oxford Institute for Energy Studies . 2015. Does the cancellation of South Stream signal a fundamental reorientation of Russian gas export policy? Oxford : Oxford University, 2015.

tportal.hr. 2012. Netko sustavno minira ruska ulaganja u Hrvatskoj. [Online] 2012. [Pristup: 26. aprila 2015.] <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/176447/Netko-sustavno-minira-ruska-ulaganja-u-Hrvatskoj.html>.

Transparency International BiH. 2009. Analiza ugovora o privatizaciji Naftne industrije Republike Srpske. Banja Luka: TI BiH, 2009.

Udruženje ekonomista RS SWOT. 2014. Optima grupa profitabilna, ali nerentabilna. [Online] 2014. [Pristup: 5. aprila 2015.] <http://swot.ba/wordpress/optima-grupa-profitabilna-ali-nerentabilna/>.

US Energy Information Administration. 2015. Europe Brent Spot Price FOB (Dollars per Barrel). [Online] 29. april 2015. [Pristup: 3. maja 2015.] <http://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=pets&s=rbrte&f=m>.

—, 2014. Russia Analysis. [Online] 2014. [Pristup: 2. maja 2015.] <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=RS>.

Vercueil, Julien. 2014. The Impact of Sanctions on the Russian Economy: Assessing the Consequences of the Ukrainian Conflict. Paris: Observatoire franco-russe, 2014.